Ap Dijksterhuis

WEGWEE

Dwars door Azië van Tokio naar Tbilisi

2019 Prometheus Amsterdam

© 2019 Ap Dijksterhuis
Omslagontwerp Sander Patelski
Kaarten Senne Trip
Foto omslag Alain Delorme, Totem #9
Foto auteur Marco Bakker
Zetwerk Mat-Zet bv, Soest
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4171 4

'In the end, it's not the years in your life that count, it's the life in your years.'

ABRAHAM LINCOLN

De tankman

De man die de tank tegenhield droeg een wit overhemd en een zwarte broek. Het vreemde was dat hij een donker tasje en een witte plastic zak met boodschappen bij zich had. De man had zich thuis niet voorbereid op een confrontatie met het leger, het leek erop dat hij gewoon wat alledaagse inkopen had willen doen. 'De wokolie is op. Ik loop even naar de winkel,' had hij wellicht nog tegen zijn huisgenoten gezegd. Toen hij op de terugweg van de winkel een brede straat overstak moet hij de tanks hebben zien naderen en het besluit hebben genomen om ze tegen te houden.

In 1989 demonstreerden duizenden studenten in China voor democratische hervormingen. Wekenlang bezetten ze het Tiananmenplein in Beijing. Op 4 juni greep de regering keihard in; het leger veegde het plein schoon met tanks. Niemand weet hoeveel mensen er omkwamen, de schattingen lopen uiteen van een paar honderd tot enkele duizenden. De Chinese overheid probeert de slachting te verzwijgen en uit het collectieve geheugen van de Chinezen te wissen. De verspreiding van beelden van de tankman is uit den boze, je mag in China niet eens over hem praten.

De daad van de tankman, een dag na de ontruiming van het Tiananmenplein ('Plein van de Hemelse Vrede') leverde een van de bekendste beelden van de afgelopen eeuw op. Een wat schriele man die rechtop staat, het hoofd geheven, zijn armen recht naar beneden langs zijn lichaam, in beide handen een tasje. Tegenover hem de tanks; tanks zonder zichtbare bemanning; anonieme, kille tanks. De tankman is door journalisten gefotografeerd, op de foto's zie je hem van achteren, met de tanks daar weer achter.

De tankman is ook gefilmd. Hij steekt een brede straat over en terwijl hij halverwege is, ziet hij de tanks op zich afkomen. Dan draait hij zich een kwartslag in de richting van de naderende kolonne. Tussen het moment dat hij stil gaat staan in de baan van de tanks en het moment dat de eerste tank vlak voor hem afremt, verstrijken precies tien seconden. Een eeuwigheid. Je kunt het filmpje meerdere keren bekijken, je kent de afloop, en toch reageert je lichaam elke keer weer op de geladen situatie. Je hartslag gaat omhoog en je voelt de spanning in je vingers. Ze verstijven tot klauwen. Onwillekeurig maakt je brein niet alleen een voorstelling van een goede afloop, maar ook van een slechte. De tank rijdt door, de man wordt verbrijzeld, verpletterd, uitgeperst. Zijn botten knakken als een afgewaaide boomtak onder de wielen van een vrachtwagen. Zijn bloederige vlees wordt uitgesmeerd.

Wat zal de tankman zelf gevoeld hebben? Hoelang duurden zijn tien seconden? En hoe groot was zijn vertrouwen in een goede afloop? Zou hij er rekening mee hebben gehouden dat het helemaal fout kon gaan en dat zijn leven binnen enkele seconden op een gruwelijke manier kon eindigen? Dat moet haast wel.

Waarschijnlijk zullen we het nooit weten. De tankman bleek een negentienjarige student te zijn die Wang Weilin heette, en niemand weet wat er met hem is gebeurd. Nadat hij op een van de tanks was geklommen en met de bestuurder had gepraat, is hij weggevoerd door twee mannen in blauwe pakken. Dat kunnen mensen van de veiligheidspolitie zijn geweest, maar ook vrienden of zelfs gewone voorbijgangers. Sommigen denken dat de tankman is gearresteerd en geëxecuteerd, maar de Chinese overheid ontkent dit en beweert dat ze hem nooit hebben gevonden. Officiële overheidsdocumenten suggereren inderdaad dat men hem niet te pakken heeft gekregen. Het zou kunnen dat hij nog in China is, maar er wordt ook wel beweerd dat hij in Taiwan woont.

Ik had besloten om dwars door Azië te reizen, van Tokio naar Istanbul. Van de grootste stad van de wereld naar de grootste stad van Europa door het grootste continent. Ik wilde Zuid- én Noord-Korea bezoeken, China

doorkruisen, eerst van Hongkong naar Beijing, daarna door het westen naar Kazachstan; ik zou door Kirgizië trekken en over de Pamir Highway in Tadzjikistan stuiteren. Na een bezoek aan de Oezbeekse steden Samarkand en Buchara wilde ik naar Turkmenistan gaan, het meest bizarre land op aarde, om daarna door te reizen naar Iran; ik zou naar Armenië gaan en naar Nagorno-Karabach, het land dat zich vrijvocht van Azerbeidzjan en alleen erkend wordt door zichzelf. Ten slotte wilde ik naar Abchazië, een ander land dat niet lang geleden een vrijheidsoorlog had gevoerd, voordat ik in Georgië een duik zou nemen in de Zwarte Zee om niet al te bestoft aan te komen in Istanbul.

Terwijl ik informatie verzamelde over de landen die ik wilde bezoeken drong zich langzaam maar zeker een onthutsend beeld op. De laatste jaren worden er steeds meer klassementen bedacht waarin landen met elkaar vergeleken werden. We hebben niet alleen een rijkste land en een gelukkigste land, maar er zijn ook lijsten waarin landen gerangschikt zijn naar persvrijheid, ontwikkeling, reputatie, democratisch gehalte, corruptie en nog veel meer.

Japan en Zuid-Korea staan in de meeste ranglijsten op aantrekkelijke posities, maar nadat ik die twee relatief open en beschaafde landen achter me zou hebben gelaten zou ik, met uitzondering van Kirgizië, maandenlang door politiestaten reizen voordat ik pas helemaal aan het einde, in Armenië en Georgië, weer opgelucht zou kunnen ademhalen. In de lijst waarin landen zijn gerangschikt naar hun democratisch gehalte (de *Democracy Index*) staan de meeste van de door mij te bezoeken landen onderin. China, Kazachstan, Iran, Oezbekistan, Tadzjikistan, Turkmenistan en Noord-Korea staan allemaal bij de onderste 20 procent. Bij persvrijheid is het beeld hetzelfde. Noord-Korea bungelt helemaal onderaan, Turkmenistan is derde van onderen, China vijfde van onderen. Onlangs is er een index ontwikkeld voor morele vrijheid (hoe vrij ben je om keuzes te maken op allerlei gebied, variërend van religie tot relatievorm tot alcohol- en drugsgebruik) en het hoogst geplaatste van de door mij te bezoeken landen (Kazachstan) kwam ik pas tegen op de 58ste plaats. Nederland staat op de eerste plaats, dus je kunt niet zeggen dat ik het

gewend ben om met morele beperkingen om te gaan.

Noord-Korea is het meest extreem en staat in veel lijstjes onderaan (hoewel Turkmenistan een geduchte concurrent is). Als ik eens een lijst tegenkwam waarin Noord-Korea niet als slechtste gerangschikt was, ontdekte ik al snel dat het land helemaal niet in de lijst stond omdat er geen relevante gegevens beschikbaar waren. Er was één uitzondering. Na lang speuren vond ik een lijst van de meest gelukkige landen op aarde waarop Noord-Korea, na China, trots op de tweede plaats prijkte. Zuid-Korea en de vs stonden helemaal onderaan. De lijst was gebaseerd op Noord-Koreaans wetenschappelijk onderzoek.

Omdat ik door een vanuit westers perspectief ongewoon gebied zou reizen met beperkte menselijke vrijheden vond ik dat ik daar iets mee moest doen. Mijn hoofddoel bleef de reis zelf en het schrijven van een klassiek reisverhaal, en ik wilde zeker geen journalistieke reis maken met geheime ontmoetingen en stiekeme interviews. Wel kon ik vrijheid gebruiken als leidmotief. Wat zijn de psychologische effecten van vrijheid, en van een gebrek aan vrijheid, van veranderingen in de mate van vrijheid? En is het wel zo belangrijk als wij in het Westen denken? Mijn reis zou me voeren naar het minst vrije land in de wereld (Noord-Korea), naar een land dat vroeger veel vrijer was dan nu (Iran, en hetzelfde geldt voor Hongkong), naar landen die nu vrijer zijn dan vroeger (Kirgizië, Armenië, Georgië), naar democratieën die politiek vrij zijn maar waar de persoonlijke autonomie laag is (Japan en Zuid-Korea), naar dictaturen waar alle macht geconcentreerd is in één persoon (Kazachstan, Tadzjikistan, Oezbekistan), naar een opnieuw opkomende wereldmacht die experimenteert met een bigbrotherbeleid waarbij het gedrag van burgers in de gewenste richting wordt gekneed (China), naar staten die nog niet lang geleden voor hun eigen onafhankelijkheid hadden gevochten (Nagorno-Karabach en Abchazië), en naar het meest excentrieke land ter wereld (Turkmenistan) dat de vrijheid van zijn inwoners beknotte met absurde wetten (honden zijn verboden, karaoke ook).

Nadat ik me eenmaal had voorgenomen om vrijheid een bijrol te geven in het boek drong het beeld van de tankman zich steeds weer aan me

op. Telkens wanneer ik onderzoek deed naar de politieke situatie in een land, of wanneer ik het nieuws volgde over de landen die ik zou bezoeken, moest ik denken aan de tankman. Hij werd mijn symbool voor de strijd voor vrijheid in Azië.

Deel 1

Japan en Zuid-Korea

Een tegenovergestelde wereld

Ik had geen flauw idee waar ik was.

Ja, ergens in Tokio, dat wist ik wel. Op mijn stadskaart was de afstand tussen mijn hotel in de wijk Shinjuku en het Meiji-heiligdom niet meer dan een paar centimeter geweest. Dat moest goed te belopen zijn, dacht ik. Het hotel uit, naar rechts, de bocht in de weg volgen, onder een spoor door, en dan zou ik aan mijn rechterhand een park zien. Vervolgens moest ik langs het park blijven lopen en zou ik vanzelf op een *torii* – een traditionele Japanse toegangspoort – stuiten.

Toen ik in plaats van één spoor een hele spaghettiwirwar van in allerlei richtingen leidende sporen passeerde kreeg ik argwaan. Niet veel later vond ik inderdaad een park, maar het lag aan mijn linkerhand in plaats van aan mijn rechterhand, zoals ik verwachtte, en het besef dat ik verkeerd was gelopen werd onontkoombaar toen ik een bord zag waarop het Meiji-heiligdom stond aangegeven: nog 2,2 kilometer, maar juist in de richting waar ik vandaan was gekomen.

Het is niet erg om te verdwalen, en uiteraard wist ik het Meiji-heiligdom uiteindelijk wel te vinden, maar bemoedigend was het niet. Mijn reis door Azië zou 10.000 kilometer beslaan, en het voelde lullig om binnen een halfuur de weg kwijt te zijn. Dat beloofde wat. Overigens zou ik Istanbul ook inderdaad niet halen, maar dat wist ik in Tokio uiteraard nog niet.

Het Meiji-heiligdom is ontworpen om de bezoeker zich nietig te laten voelen. De houten torii aan de rand van het park is eenvoudig van vorm – twee rechtopstaande palen met twee hoge dwarsbalken, één bovenop,

de tweede daar net onder – maar hij is gigantisch en de Japanners die selfies wilden maken met de torii op de achtergrond moesten er tientallen meters vanaf gaan staan om de poort in zijn geheel op de foto te krijgen. Ook de bomen in het park waren reusachtig en samen met het bospad dat naar het heiligdom voerde, en dat zo breed was als een vierbaansweg, degradeerden ze de plukjes bezoekers tot weinig meer dan niets. Mussen op een weiland waren we.

De moeite die ik me had getroost om het heiligdom te vinden werd niet beloond. Het complex werd gerestaureerd en ik keek naar bouwsteigers met grote neerhangende lappen waarop de tempelgebouwen waren geschilderd die erachter moesten liggen.

Naast het bezoek aan het Meiji-heiligdom besteedde ik mijn eerste dag aan een lange wandeling. Ik wist dat er in de meeste landen, zeker buiten Europa, niet veel aan stadsplanning werd gedaan, maar de bestuurders van Tokio hadden het wel erg bont gemaakt. Snelwegen scheerden rakelings langs huizen, wolkenkrabbers stonden naast houten krotten, ziekenhuizen naast scholen, fabrieken naast restaurants. En iedereen in Tokio woonde naast een spoorlijn.

Straten zijn als muziek, waarbij de gebouwen samen een structuur, een ritme, of zelfs een melodie vormen. Het mooist zijn straten die een heldere structuur hebben zonder eentonig te worden. De Amsterdamse grachten, Soho in New York, oudere Italiaanse steden, dorpen in Frankrijk. Een extreem homogene straat kan saai zijn, maar soms werkt het wel, het repeterende krijgt dan iets hypnotiserends. Georgiaanse bouw in Engeland heeft dat, of sommige straten in Nijmegen-Oost, de buurt waar ik woon. De meeste Amerikaanse en Aziatische steden zijn rommelig, en voor zover ze al iets van muzikaliteit in zich hebben is het experimentele jazz. Je hoort dat het muziek is, maar ritme of structuur heeft het niet of nauwelijks, in elk geval niet voor een ongeoefend oor. Tokio spande echter de kroon. Men had de noten uit een symfonie van een tweederangs componist, een jamsessie van matige jazzmuzikanten en een demo van een beginnende rockband samen in een confettikanon gestopt en een nonchalante mep op de lanceerknop gegeven. Boem! Weer een nieuwe stadswijk.

Daar komt nog bij dat Tokio niet ademt. Buiten de paar parken is er nergens ruimte. De straten zijn te smal en je kunt ieder moment op een enorm gebouw stuiten – een ziekenhuis of treinstation bijvoorbeeld – zonder dat het wordt 'aangekondigd' door een brede straat of een plein. Alles staat dicht op alles. Men moet woekeren met de ruimte.

Ik kreeg nu ook meer begrip voor de idiote afmetingen van mijn hotelkamer, waarin ik al twee keer mijn schouder had gestoten aan de tv en tijdens het afdrogen een deuk in het plafond van mijn badkamertje had geëlleboogd. Wel had ik bewondering voor de vernuftige wijze waarop men alle verschillende voorzieningen op nog geen zes vierkante meter had weten te frotten. Ik had zelfs een bad, al was het niet groter dan een flinke emmer. Op mijn hotelkamer ontbrak het, behalve aan ruimte zelf, aan niets, en een smalgeschouderde Japanner van één meter achtenvijftig kon zich er waarschijnlijk best thuis voelen.

Op mijn eerste avond liep ik een restaurant binnen dat gezellig oogde, voor zover ik dat kon beoordelen door de beslagen ramen. Nadat ik me door een wolk sigarettenrook had heen gewerkt wees een serveerster mij een tafel. Ik bestelde een biertje en trof op mijn tafeltje een intimiderend aantal menukaarten aan. Het waren enorme, bijna onhandelbare geplastificeerde kaarten met felgekleurde Japanse teksten en uitroeptekens die de klanten toeschreeuwden. Gelukkig stonden er ook foto's van gerechten op de kaart en toen de serveerster me mijn biertje bracht wees ik op een foto van een bakje rijst met daarop fraai gedrapeerde rauwe vis. Ze knikte, lachte en rende weer weg.

Het was een prettige chaos; de muren waren behangen met posters en overal om me heen zaten mensen aan houten tafels te eten, te drinken, te roken en te flirten. De akoestiek was abonimabel en als ik Japans had verstaan had ik zes gesprekken tegelijk kunnen volgen. De bediening bestond uit uitdagend geklede jonge serveersters die van tafel naar tafel dartelden en de bestellingen snel naar hun klanten brachten. Voor me zat een jong stel naast een asbak met dertig peuken. De sfeer bracht me twintig jaar terug in de tijd.

Binnen twee minuten nadat ik had besteld kreeg ik mijn kom rijst met

rauwe vis. Met houten stokjes viste ik een stukje tonijn uit mijn bakje. Ik sloot mijn ogen. Het was voortreffelijk. De smaak van Japan.

De volgende ochtend, nadat ik had geleerd dat de helft van de Japanse tv-zenders kookprogramma's uitzond en ik tijdens het tandenpoetsen de haardroger van de muur had geslagen, liep ik vrolijk gestemd de straat op. Het weer was mooier dan de dag ervoor, de wolken waren lichter van kleur en leunden niet meer op de daken.

Ik nam de metro en stapte uit in de wijk Asakusa om naar de Senso-ji-tempel te gaan. Eenmaal weer bovengronds zag ik tot mijn niet-geringe verbazing dat Asakusa nog lelijker was dan de stadsdelen die ik de dag ervoor had gezien: grijsheid met een totaal gebrek aan harmonie. Ik associeerde het Japanse volk met een goed ontwikkeld gevoel voor esthetiek, en in veel opzichten werden mijn verwachtingen bevestigd. Het Japanse eten zag er prachtig uit en de mensen kleedden zich zorgvuldig, hoewel niet altijd even fantasievol. Zelfs het Japanse geld was mooi. De biljetten hadden donkere, ingehouden kleuren die op een vage manier iets van nostalgie opriepen. Maar de straten van Tokio deden pijn aan mijn ogen. En waar de lelijkheid van de dag ervoor me vooral nonchalant had geleken – in Tokio had men, nadat alles in puin lag in 1945, nu eenmaal geen tijd gehad om er goed over na te denken – was de afzichtelijkheid van Asakusa hard en agressief, als het decor van een grimmige sciencefictionfilm.

Bij de ingang van Senso-ji, de belangrijkste boeddhistische tempel van Tokio, werd ik verwelkomd door twee grote, felgekleurde beelden van de bewakers: de god van de wind en de god van de donder, beide met bolle, dreigende ogen. Daarna waadde ik langzaam door een menigte kleine Japanners in de richting van wit met donkerrode gebouwen met zadelvormige pannendaken. Ik zag een vrouw met een kinderwagen waarin twee witte poedels zaten. De hondjes droegen roze jurkjes en in hun kinderwagen hing een eveneens roze ventilatortje. Toen ik me, nieuwsgierig geworden, begaf naar een rumoerige kring van mensen om te zien waar men naar keek, zag ik dat de opwinding werd veroorzaakt door een

teckel die een spijkerbroek en een zonnebril droeg.

Ik ging op een muurtje zitten en keek om me heen. Er leken drie redenen te zijn voor een tempelbezoek.

1 Men kwam om foto's te maken, vooral van zichzelf, maar gênant uitgedoste honden waren ook erg populair.
2 Men kwam om te snacken. Op het tempelterrein stonden tientallen eettentjes waarvoor de bezoekers zich enthousiast verdrongen.
3 Men kwam om iets te wensen. Er werd gebeden voor een goede gezondheid, een zwangerschap of een goed tentamencijfer. Je kon amuletten kopen die de kans vergrootten dat je wens in vervulling zou gaan. Succes bij een toelatingsexamen voor de universiteit kostte 500 yen (4 euro), maar wie het amulet liever in een stoffen zakje droeg (*'Amulet with pouch! Works even better!'*) diende 750 yen te betalen.

De sfeer was, kortom, weinig devoot. Het feit dat de bezoekers zich gedroegen alsof ze op een kermis waren in plaats van in een tempel werd wellicht mede veroorzaakt door het wankele religieuze fundament waarop de tempel was gebouwd. In de tempel eerde men Bodhisattva Kannon, de godin van de compassie. Kannon wordt in de hele boeddhistische wereld aanbeden, onder verschillende namen als Guanyin (China), Chenrezig (Tibet) en Avalokitesvara (in verschillende landen), en de Sensoji-tempel werd gesticht nadat twee vissers een beeldje van Kannon hadden gevonden in een rivier. Het beeldje wordt nooit in het openbaar getoond en velen hebben zich afgevraagd of het wel bestaat. Het draait in deze tempel dus allemaal om een beeldje van een denkbeeldige god dat misschien niet eens bestaat. Geloof in het kwadraat.

Na vluchtig de tempelgebouwen te hebben bekeken – het was te druk om ontspannen rond te lopen – en mijn tong te hebben verbrand aan een verder heerlijke *okonomiyaki* (een pannenkoek uit Osaka) nam ik de metro naar het treinstation van Tokio om Nao te ontmoeten. Nao, een vrien-

din van een collega, had aangeboden me een middag rond te leiden. In een van haar e-mails had ze haar signalement gegeven: blauwe spijkerbroek, witte blouse, zwart haar en een lengte van één meter tweeënvijftig. Eenmaal op het station zag ik dat dit gold voor iedere vrouw. Voor de meeste mannen ook trouwens. Gelukkig had ik Nao ook verteld hoe ik te herkennen zou zijn – lang haar, baard, 1,93 meter, volslank – en ze had er geen enkele moeite mee om mij uit de menigte te pikken.

Nao had grote ronde ogen die haar een permanent verwonderde uitdrukking gaven. Ze was veertig, haar Engels was vlekkeloos en ze praatte snel, zichzelf begeleidend met drukke gebaartjes. Terwijl ze in haar tas rommelde stelde ze me vragen. Ze sprong, in sneltreinvaart, van de hak op de tak. 'Eerst naar een uitzichtpunt. Wacht even, mijn paraplu kan in mijn tas. Heb je een kaart, Ap? We moeten uitgang zeven hebben. Wanneer ben je aangekomen? Eergisteravond? Heb je goed geslapen vannacht? Was het bed groot genoeg?' Ik stelde haar gerust en vertelde dat alles op mijn hotelkamer klein was, met uitzondering van het bed. We liepen het station uit en staken een plein over. De buurt rond het station was ruim opgezet, de brede straten en nieuwe wolkenkrabbers deden me denken aan een moderne Amerikaanse stad en ik moest mijn mening over de lelijkheid van Tokio herzien. Niet iedere wijk had de onbeschaamde afstotelijkheid waarover ik me eerder had verbaasd.

Terwijl Nao praatte over zichzelf – ze was single, ze wilde het liefst gids worden en toeristen rondleiden, ze was opgegroeid in Osaka, maar woonde al zeventien jaar in Tokio – namen we de lift naar de 35ste verdieping van een wolkenkrabber. Eenmaal boven keken we neer op Tokio. Vrijwel recht onder ons lagen de paleistuinen en verder zagen we niets dan grijze blokken, bebouwing zo ver het oog reikte. Bij helder weer hadden we de vulkaan Fuji kunnen zien, maar de bewolking hing te laag. Het groen van de paleistuinen was extreem fel, als een foto die bewerkt was door iemand die zich niet heeft kunnen beheersen bij het gebruik van de saturatiefunctie. Het was het groenst mogelijke groen.

De tuinen zagen er aantrekkelijk uit en we besloten ernaartoe te lopen. Onderweg kwamen we langs Tokio University. Het was, zo vertelde Nao,

de meest prestigieuze universiteit van Japan. De toelatingsexamens waren zwaar en je had jaren van extra avondonderwijs nodig. Het was een groot probleem in Japan dat ouders te veel druk legden op hun kinderen. De scholieren hadden niet de vrijheid om leuke dingen te doen, ze moesten heel veel studeren. Ik moest de komende tijd maar eens opletten: als ik 's morgens in de metro zat, tussen de jongeren, zou ik zien dat ze allemaal sliepen. Ze waren chronisch oververmoeid.

Nao keek peinzend voor zich uit, ze dacht waarschijnlijk na over het vervolg van haar betoog. 'Vroeger, in Osaka, had ik een buurjongen die anders was. Zijn ouders wilden dat hij hoge cijfers haalde op school om naar een goede universiteit te kunnen gaan, maar dat wilde hij niet. Toen moest hij ook avondles gaan volgen. Hij weigerde. Hij verfde zijn haar geel...' Terwijl Nao dit zei verscheen er een wrange glimlach op haar gezicht. '...en hij liep weg van huis. Hij heeft een tijd gezworven en uiteindelijk anderhalf jaar in een inrichting gezeten. Volgens mijn ouders gaat het nu wel weer goed met hem, maar hij woont in Londen. Hij wil niet meer naar Japan.'

We bereikten de ingang van de paleistuinen. Twee beveiligers controleerden de inhoud van mijn rugzakje, en na deze afleiding koos Nao voor een minder deprimerend gespreksonderwerp. Ze ging die avond naar Osaka en daar keek ze naar uit. In het begin had ze moeten wennen aan Tokio, de sfeer in Osaka was anders. Haar ogen lichtten op terwijl ze erover praatte. De mensen in Osaka waren directer dan de mensen in Tokio. Vriendelijker ook. En ze hadden meer gevoel voor humor. Alleen al hun accent was grappig. De mensen uit Tokio waren beleefd, maar ook koud en arrogant. En ze vonden zichzelf heel erg cool. Kyoto was weer anders. In Kyoto was men verfijnd en beleefd, maar gesloten. De mensen in Kyoto zouden nooit zeggen wat ze echt van iemand vonden. Ook als je bij iemand op bezoek was en je bleef te lang, zou je gastheer of gastvrouw dat niet zeggen. Je kreeg rijst met thee. Dat was het signaal dat je weg moest gaan.

We wandelden en praatten totdat Nao zei dat ze weg moest om thuis nog wat spullen in te pakken. We moesten dezelfde kant op en liepen